

BOSHLANG‘ICH SINFDA TRIZ ELEMENTLARIDAN FOYDALANISHNING METODIK IMKONIYATLARI

Fayzullayeva Nazokat

Mustaqil tadqiqotchi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23308834>

Annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi (TRIZ) elementlaridan foydalanishning nazariy-metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Qarama-qarshilikni aniqlash, ideal yakuniy natija, resurslar va “9 oyna” tizimli operatorining badiiy matn ustida ishlashdagi o‘rni yoritiladi. Ijodiy tafakkurni tavsiflash uchun ravonlik, moslashuvchanlik, originallik va fikrni asoslash mezonlari taklif etiladi. Yondashuvning amaliy samaradorligi pedagogik tajriba-sinov orqali aniqlanishi lozimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: TRIZ, boshlang‘ich ta‘lim, o‘qish darsi, ijodiy tafakkur, qarama-qarshilik, ideal yakuniy natija, “9 oyna” usuli, kichik maktab yoshi.

Kirish. Ixtirochilik masalalarini yechish nazariyasi (TRIZ) G. S. Altshuller tomonidan texnik ixtirolardagi qonuniyatlarni tahlil qilish asosida ishlab chiqilgan [2; 3]. Keyinchalik uning g‘oyalari ta‘lim amaliyotiga moslashtirilib, o‘quvchilarni muammoni aniqlash va muqobil yechimlar izlashga yo‘naltirishda qo‘llanila boshlandi. A. A. Gin o‘qitish jarayonini faollashtiruvchi amaliy usullarni yoritgan [5]. Ijodiy tafakkurni baholashda J. P. Guilford divergent tafakkur xususiyatlariga, E. P. Torrance esa ijodiy fikrlashni baholovchi testlarga e’tibor qaratgan [7; 8]. L. S. Vigotskiy bolalarning ijodiy faoliyati tajriba va pedagogik sharoit bilan bog‘liqligini tushuntirgan [4].

O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni ta‘lim sohasidagi munosabatlarni tartibga soladi [1]. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida matnni qayta hikoyalash bilan birga qahramon xatti-harakatlarini tahlil qilish, fikrni dalillar bilan asoslash va muqobil yechim taklif etish uchun ham sharoit yaratish lozim. Dars faqat qayta hikoyalash bilan cheklansa, o‘quvchilarning mustaqil talqini uchun imkoniyat kamayishi mumkin.

Asosiy qism. TRIZ texnik tizimlardagi ixtirochilik masalalarini hal etish qonuniyatlarini aniqlash maqsadida yaratilgan [2; 3]. Ta‘limga moslashtirilganda uning ayrim yondashuvlari o‘quvchini tayyor javobni takrorlashdan ko‘ra muammoni anglash va bir nechta yechimni ko‘rib chiqishga yo‘naltirishi mumkin. Texnik masalalar uchun ishlab chiqilgan tushunchalar badiiy matn tahliliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirilmasdan, o‘quvchilar yoshiga moslashtirilishi muhim. O‘qish darsiga moslashtirilishi mumkin bo‘lgan asosiy tushunchalar:

1. Qarama-qarshilik — vaziyatdagi bir-biriga zid talab yoki holatlar. Badiiy matnda u qahramon tanlovi yoki manfaatlar to‘qnashuvi orqali namoyon bo‘ladi va xatti-harakat sabablarini izlashga imkon beradi.
2. Ideal yakuniy natija — muammoni imkon qadar kam qo‘shimcha vosita va zarar bilan hal etish tasavvuri. O‘quvchilarni maqbul yechimni tanlash va asoslashga undaydi.
3. Resurslar — muammoni hal etishda foydalanish mumkin bo‘lgan mavjud vositalar, bilim va imkoniyatlar. O‘quvchilar qahramon tasarrufidagi imkoniyatlarni aniqlaydi.
4. Tizimli operator (“9 oyna”) — obyektning uch darajada (tizim osti, tizim, tizim usti) va uch vaqtda (o‘tmish, hozir, kelajak) ko‘rish usuli. Sabab-oqibat aloqalarini aniqlashga yordam beradi.

Ijodiy tafakkur va uni baholash mezonlari. Guilford yondashuvida ravonlik, moslashuvchanlik va originallik ijodiy tafakkurni tavsiflovchi ko‘rsatkichlardir [7]; Torrance testlari ham ijodiy fikrlashni baholashga qaratilgan [8]. O‘qish darsi uchun quyidagi mezonlar taklif etiladi:

1. Ravonlik — belgilangan vaqtda taklif qilingan mazmunan mos g‘oyalar soni;
2. Moslashuvchanlik — g‘oyalarning turli yo‘nalish yoki yondashuvlarga mansubligi;
3. Originallik — taklifning odatiy javoblardan farqlanishi;
4. Fikrni asoslash — xulosani matndan olingan dalil bilan tasdiqlay olish (tezisda qo‘shimcha mezon sifatida taklif etiladi).

Kichik maktab yoshi xususiyatlari. Vigotskiyga ko‘ra, bolaning tasavvuri va ijodkorligi uning tajribasi bilan bog‘liq [4]. Shu sababli TRIZ elementlarini obraz, o‘yin va savol-javob orqali berish maqsadga muvofiq, masalan, qahramon o‘rniga o‘zini qo‘yish yoki voqeaga boshqa yakun taklif etish.

O‘qish darsida qo‘llash. Qarama-qarshilikni aniqlashda o‘quvchilar qahramon muammosini topib, kamida ikkita muqobil yechim taklif qiladi va uni matn bilan asoslaydi. “9 oyna” usulida voqea oldingi shart-sharoit, hozirgi rivoji va ehtimoliy oqibatlari bilan bog‘lab ko‘riladi. “Kichik odamchalar” modeli tabiat hodisalari va predmetlar xususiyatini obrazli tushuntirishga xizmat qiladi. Sinektika (W. J. J. Gordon) [6] va morfologik tahlil TRIZning bevosita tarkibiy qismi emas, ammo uni to‘ldirishi mumkin: ular ertakka yangi yakun tuzish yoki syujet qismlarini almashtirib yangi variant yaratish topshiriqlarida qo‘llanadi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinf o‘qish darslarida TRIZ elementlaridan foydalanish o‘quvchilarni matnni chuqurroq tahlil qilish, ziddiyatlarni aniqlash, muqobil yechim izlash va fikrni dalillar bilan asoslashga yo‘naltirishi mumkin. Qarama-qarshilik, ideal yakuniy natija, resurslar va “9 oyna” asosiy yondashuvlar, sinektika va morfologik tahlil esa qo‘shimcha vositalar sifatida qo‘llanadi. Biroq yondashuvning amaliy samaradorligi haqida qat‘iy xulosa chiqarish uchun mezonlari aniq belgilangan pedagogik tajriba-sinov o‘tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O‘RQ-637-son “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. URL: <https://lex.uz/docs/-5013007> (murojaat sanasi: 09.10.2026).
2. Альтшуллер Г. С. Найти идею: введение в теорию решения изобретательских задач. — Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1986. — 209 с.
3. Альтшуллер Г. С. Творчество как точная наука. — Москва: Советское радио, 1979.
4. Выготский Л. С. Воображение и творчество в детском возрасте. — Москва: Просвещение, 1991.
5. Гин А. А. Приёмы педагогической техники. — Москва: Вита-Пресс, 1999.
6. Gordon W. J. J. Synectics: The Development of Creative Capacity. — New York: Harper&Row, 1961.
7. Guilford J. P. Creativity // American Psychologist. — 1950. — Vol. 5, No. 9. — P. 444–454. DOI: 10.1037/h0063487.
8. Torrance E. P. Torrance Tests of Creative Thinking. — Princeton: Personnel Press, 1966.